

Modernitet

Den moderne antisemittismen

Den moderne antisemittismen vokste frem på slutten av 1800-tallet. I 1881 utga den tyske filosofen Eugen Dühring skriftet *Jødespørsmålet som rase-, atferds-, og kulturspørsmål*. Her hevdet han at det eksisterte en «rasemessig» motsetning mellom jøder og tyskere. Denne motsetningen forsvant ikke ved at jødene konverterte til kristendommen:

«Et jødespørsmål vil eksistere selv om alle jøder forlater sin gamle religion og slutter opp om Kirken. Ja, jeg vil faktisk hevde at kampen mellom oss og jødene i så fall vil bli sterkere enn noensinne [...] Det er nettopp den dømte jøden som i størst grad uhindret kan infiltrere samfunnet og politikken.»

Hva forteller Dührings påstander oss om den moderne antisemittismen? Hvilke nye tanker bygde den nye fiendtligheten mot jødene på? Og hvilke virkninger fikk den?

Den moderne antisemittismen

I løpet av 1800-tallet fikk jødene borgerrettigheter i de aller fleste europeiske land. Dette førte imidlertid ikke til at antisemittismen forsvant.

I siste halvdel av 1800-tallet vokste det frem nye partier og organisasjoner som gjorde kampen mot jødene til en politisk sak. Det ble også utgitt et stort antall skrifter med antisemittisk innhold, på en rekke forskjellige språk.

Den moderne antisemittismen bygde delvis videre på gamle religiøse fordommer. Påstanden om at jødene hatet alle kristne og ønsket å ødelegge kristendommen, kom fremdeles til uttrykk i den antisemittiske propagandaen på 1800- og 1900-tallet, særlig når den ble koplet til et kristent budskap.

Raseteorier

Men antisemittismen på 1800-tallet inneholdt også nye tanker: Den hentet næring fra tidens raseteorier. Mot slutten av 1800-tallet var det vanlig å dele inn menneskeheten i «raser», som ble påstått å ha forskjellig verdi. Hvite europeere ble beskrevet som høyerestående og mer verdifulle enn alle andre grupper. Jødene ble imidlertid ikke bare beskrevet som mindre verdifulle, men også som mektige og truende. Antisemittene hevdet at «den jødiske rase» var en fiendtlig rase, og at deres «negative» egenskaper lå lagret i blodet. Med dette som utgangspunkt konkluderte de med at en jøde forble en jøde selv om hun eller han konverterte til kristendommen.

Modernitetskritikk

Antisemittismen hang samtidig gjerne sammen med en kritikk av det moderne samfunnet. I løpet av 1800-tallet gjennomgikk Europa store endringer. Byene ble større, pengeøkonomien ble mer dominerende, og det utviklet seg ny masseindustri og nye massemedier. Moderne ideologier som sosialisme og liberalisme ble satt på dagsordenen, og det ble også reist krav om stemmerett for kvinner.

Den antisemittiske propagandaen var ofte kjennetegnet av en dyp skepsis mot slike utviklingstrekk, og holdt jødene ansvarlige for utviklingen. Jødene ble beskyldt for å

kontrollere pengesystemet, for å arbeide for å oppløse tradisjonelle kristne verdier, for å spre liberalisme, sosialisme og kvinnefrigjøring, og for å kontrollere pressen. Dersom en eller flere jøder lyktes innenfor næringslivet, eller på universiteter eller høyskoler, fremstilte antisemittene det som at jødene dominerte hele samfunnet. Blant de mest ekstreme antisemittene ble hele moderniseringsprosessen oppfattet som et resultat av en «jødisk plan».

Tyskland og Østerrike

Den moderne antisemittismen kom til uttrykk på forskjellige måter i ulike europeiske land. I Tyskland og Østerrike ble det dannet antisemittiske partier og organisasjoner i 1870- og 1880-årene. Før første verdenskrig var det først og fremst i Østerrike at denne *politiske antisemittismen* fikk suksess. Her lyktes politikeren Karl Lueger med å skape et masseparti. Partiet stilte krav om å begrense jødisk innvandring og å ekskludere jøder fra viktige samfunnsposisjoner, blant annet dommerembeter, advokatyrket og legeyrket. I Tyskland hadde de erklærte antisemittiske partiene liten politisk innflytelse i tiårene frem til første verdenskrig. Antisemittiske holdninger satte likevel sitt preg på den tyske kulturen, særlig på den politiske høyresiden.

Frankrike

I 1880- og 1890-årene økte den antisemittiske propagandaen også i Frankrike. Det utkom mengder av skrifter med antisemittisk innhold. Det viktigste av dem var *Det jødiske Frankrike* (1886), skrevet av Eduard Drumont. Denne boken ble solgt i over en million eksemplarer.

I oktober 1894 ble offiseren Alfred Dreyfus anklaget for forræderi, arrestert og dømt til livsvarig fengsel. Dreyfus hadde jødisk bakgrunn, og saken førte etter hvert til antisemittiske massemobiliseringer. Over hele Frankrike ble jødisk eiendom og jødiske forretninger angrepet. Likevel var det flere sentrale franske samfunnsdebattanter som talte Dreyfus' sak, og som protesterte mot den organiserte antisemittismen.

Saken endte med at Dreyfus ble renvasket og frikjent i 1906.

Russland

I tsarens Russland fortsatte den åpne diskrimineringen av jødene helt frem til 1917. På slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet fikk antisemittismen her i større grad voldelige uttrykksformer enn i Vest- og Sentral-Europa. Både i årene 1881–1884, i 1903 og i 1905 ble flere titalls jøder myrdet gjennom antisemittisk motivert massevold. I den historiske litteraturen omtales slike voldshandlinger gjerne som pogromer.

Radikalisering av antisemittismen etter første verdenskrig

Første verdenskrig markerer et viktig tidsskille i europeisk historie. Krigen resulterte i massedød og endret også de politiske forholdene på kontinentet. Viktigst her var den russiske revolusjon i 1917. I februar ble det gamle tsarregimet fjernet fra makten, og det ble etablert en ny republikk. I oktober samme år gjennomførte det kommunistiske bolsjevikpartiet et statskupp. Deretter forsøkte partiet å omforme samfunnet til en sosialistisk stat, *Sovjetunionen*.

I landene som gikk tapende ut av første verdenskrig, oppsto det nasjonal nederlagsstemning og krisestemning. Sammen med frykten for revolusjon ga dette antisemittismen økt grobunn. Påstander om at en jødisk sammensvergelse sto bak utbruddet av verdenskrigen, revolusjonen i Russland og de økonomiske vanskelighetene etter krigen, ble spredt på kryss og tvers av Europa. Bøker og pamfletter med antisemittisk innhold utkom i millionopplag.

Sions vises protokoller

Det kanskje mest kjente eksemplet er forfalskningen *Sions vises protokoller*. *Sions vises protokoller* ble første gang publisert i 1903, og utga seg for å være referater fra et hemmelig møte der jødiske ledere planla å overta makten i hele verden. Dokumentet var i virkeligheten en forfalskning som var skrevet av antisemittene selv. Likevel ble det spredt i store opplag etter revolusjonen i Russland i 1917.

I årene rundt 1920 utkom protokollene på en lang rekke språk – blant annet polsk, tysk, engelsk, fransk, svensk og norsk. De ble også brukt aktivt i den nazistiske propagandaen før og under andre verdenskrig.

Likevel var det ikke bare høyreekstreme organisasjoner som sluttet opp om slike tanker. Både i Norge og i andre land konspirasjonsforestillinger om jødene formidlet gjennom store dagsaviser. I 1923 trykte for eksempel den norske avisen *Nationen* en lederartikkel der det ble hevdet at en stor «*jødebevægelse [...] langsomt, men sikkert*» tok «*strupetak paa Europa*.» *Aftenposten* inneholdt i 1920-årene en rekke artikler som hevdet at jødene sto bak revolusjonen i Russland i 1917.

Økende og voldelig antisemittisme i Øst-Europa

Også etter første verdenskrig resulterte antisemittismen i voldshandlinger og drap i Øst-Europa. Så mange som 150 000 jøder kan ha mistet livet i voldelige forfølgelser fra 1919 til 1921 i det området som tilsvarer det nåværende Ukraina. Før nazistenes maktovertakelse i 1933 oppfattet mange situasjonen i land som Polen, Romania og Ungarn som like truende for jødene som situasjonen i Tyskland. I Polen fikk antisemittismen et sterkt fotfeste både blant studentene og innen Den katolske kirke. I 1930-årene ble det her etablert egne «*jødebenker*» for studentene ved universitetene.

Dolkestøtlegenden

I Vest- og Sentral-Europa ble antisemittismen spredt særlig aktivt i Tyskland. Etter at landet led nederlag under første verdenskrig, oppsto det rykter om at den tyske hæren var blitt dolket i ryggen innenfra – av jøder, kommunister og sosialdemokrater. Ved begynnelsen av Weimarrepublikken (som varte fra 1919 til 1933) fantes det ifølge historikeren Einhart Lorenz om lag 700 antisemittiske aviser og blader bare i Tyskland. Det tyske nazipartiet (NSDAP) oppsto nettopp i denne perioden. Partiet ble stiftet i 1920 og bygde fra begynnelsen av på ekstreme antisemittiske oppfatninger.